

İbâzîlere Göre Sahâbî Kavlinin Hücciyeti

The Evidential Value of The Companions' Opinions According to The Ibâdîs

 10.51605/mesned.1659604

Yusuf KAĞANARSLAN

0000-0002-2212-7665

yusufkaganarslan@yyu.edu.tr

Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assis. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of
Theology, Department of Islamic Law

Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi: 17.03.2025	Date of Submission: 17.03.2025
Kabul Tarihi: 24.05.2025	Date of Acceptance : 24.05.2025
Yayın Tarihi: 30.06.2025	Date of Publication: 30.06.2025
Benzerlik Taraması: Evet, Turnitin	Plagiarism Checks: Yes, Turnitin
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BYNC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf/Citation: Kağanarslan, Yusuf. "İbâzîlere Göre Sahâbî Kavlinin Hücciyeti / The Evidential Value of The Companions' Opinions According to The Ibâdîs". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/The Journal of Mesned of Theological Studies*, (2025): 48-65. [https:// 10.51605/mesned.1659604](https://10.51605/mesned.1659604)

The Evidential Value of The Companions' Opinions According to The Ibādīs

Summary: This study investigates the authority of the statements of the Companions (ṣaḥābī qawl) within the Ibādī school of Islamic law. While the authority of ṣaḥābī qawl has been widely debated in Islamic legal theory, most scholarly discussions focus on the Sunni perspective. The Ibādī school, which emerged in the first century AH and is often linked to Khārijite origins, presents a distinct approach that remains relatively understudied. This paper explores the Ibādīs' view on the legal weight of ṣaḥābī qawl, alongside their general attitude towards the Companions and their evaluation of the Companions' integrity ('adālah). It also addresses claims regarding the Ibādīs' alleged negative stance towards the Companions, aiming to clarify these assertions through an analysis of primary Ibādī sources. Although attributed to 'Abdullāh b. Ibād, the Ibādī school's doctrinal foundations are primarily associated with Jābir b. Zayd. The Ibādīs assess the Companions based on two key principles: walā' (loyalty) and barā'ah (disavowal). In this framework, the Companions' actions are evaluated according to their outward behavior. Loyalty is extended to those perceived as righteous, while disavowal is applied to those believed to have erred. Particularly, the Ibādīs disassociate themselves from certain Companions who, in their view, made mistakes during the civil wars (fitnah), such as the Battles of Jamal, Şiffin, and Nahrawān. However, this disavowal does not imply a rejection of the general merit or virtue of the Companions. In their assessment of the Companions' integrity, the Ibādīs distinguish between the pre- and post-Fitnah periods. They recognize the justice ('adālah) of all Companions before the Fitnah, except those known to have committed clear transgressions. For the post-Fitnah period, however, they maintain that the justice of each Companion must be individually scrutinized. This view contrasts with the Sunni position, which generally holds that all Companions are just and reliable. Regarding the authority of ṣaḥābī qawl, the Ibādīs adopt a critical approach. Jābir b. Zayd, considered the first imam of the Ibādīs, consulted the Qur'an, Sunnah, consensus (ijmā'), and the opinions of the Companions in his legal reasoning. He particularly valued the views of his teacher, Ibn 'Abbās. However, it is evident that Jābir did not regard the opinions of the Companions as binding proofs; rather, he treated them as one source among others, expressing his own independent views when necessary. The second Ibādī imam, Abū 'Ubaydah, was even more critical. He held that a Companion's opinion should only be accepted if deemed correct; otherwise, it should not be followed. Ibādī legal sources reflect this evaluative stance. In cases where disagreements existed among the Companions, their individual views were not considered binding but were analyzed critically. The Ibādīs argue that the Companions, being non-infallible, were capable of making mistakes, and their opinions hold no more authority than those of other qualified jurists. They highlight the fact that even during their lifetime, the Companions disagreed with one another, which supports the view that their statements cannot be binding on later generations. Additionally, the Ibādīs explicitly reject claims that they excommunicate (takfīr) the Companions. In their theological framework, the term kufr is not used to denote polytheism or apostasy but rather ingratitude (kufr al-ni'mah). Thus, they emphasize that they do not regard fellow Muslims, including the Companions, as outside the fold of Islam due to political or legal disagreements. In conclusion, the Ibādīs' approach to ṣaḥābī qawl, their nuanced evaluation of the Companions' integrity, and their application of loyalty and disavowal principles highlight a distinctive legal and theological perspective. They advocate a return to the values of the Prophet's time and the leadership of Abū Bakr and 'Umar while critically assessing later developments. For the Ibādīs, the Companions' opinions are not binding but are evaluated like the opinions of other jurists, reflecting their independent approach to Islamic legal theory.

Keywords: Islamic Law, Ibādīyyah, Evidence, Ijtihād, Companions' Opinions

İbâzîlere Göre Sahâbî Kavlinin Hücciyeti*

Öz: Bu çalışma, İslâm hukukunun tali delilleri arasında yer alan sahâbî kavlinin İbâzî mezhebi açısından hücciyetini incelemektedir. Sahâbî kavli, İslâm dünyasında özellikle usûl-i fıkıh bağlamında delil olma niteliği tartışılan bir meseledir. Sünnî mezheplerin sahâbî görüşüne dair yaklaşımı bilinse de Hicrî 1. asırda ortaya çıkan ve Haricî kökenli olduğu ileri sürülen İbâzî mezhebinin bu konudaki görüşleri yeterince tanınmamaktadır. Çalışma, İbâzîlerin sahâbî kavline yaklaşımı yanında, sahâbeye karşı genel tutumları ve sahâbenin adaleti hakkındaki görüşlerini de ele almakta, özellikle sahâbe hakkındaki olumsuz yaklaşımlarına dair iddiaların doğruluğunu kendi kaynakları ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır. İbâzî mezhebi, Abdullah b. İbâz'a nispet edilmekle birlikte, mezhebin esas kurucusu olarak Câbir b. Zeyd kabul edilmektedir. İbâzîler, sahâbeye yönelik yaklaşımlarında velâ (dostluk) ve berâ (buğz) ilkelerini esas alır. Bu ilkeler çerçevesinde, sahâbenin davranışlarını zâhirî amellerine göre değerlendirirler; sahâbeden hak üzere olanlara velâ, yanlış davranış sergileyenlere ise berâ uygularlar. Özellikle fitne olarak adlandırılan Cemel, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarında hata ettiklerine inandıkları bazı sahâbîlerden teberri etmişlerdir. Ancak bu tutumları, sahâbenin genel faziletini inkâr ettikleri anlamına gelmemektedir. İbâzîler, sahâbenin adaletini fitne öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem üzerinden değerlendirmişlerdir. Fitne öncesi dönemde fıskı açıkça bilinenler dışındaki sahâbenin âdil olduğunu kabul ederlerken fitne sonrası dönemde ise adaletleri bilinenler hariç tüm sahâbîlerin adaletinin araştırılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu bakımdan Ehl-i Sünnet'ten ayrılırlar; çünkü Sünnî anlayış sahâbenin tamamını adil kabul eder. Sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda da İbâzîlerin yaklaşımı dikkat çekicidir. Mezhebin ilk imamı Câbir b. Zeyd, fetva verirken Kur'an, sünnet, icmâ ve sahâbî görüşüne başvurmuş; hocası İbn Abbas'ın görüşlerine özel bir önem atfetmiştir. Ancak onun sahâbî görüşünü kesin bağlayıcı bir delil olarak kabul etmediği, kendi görüşünü de ifade ettiği görülmektedir. Mezhebin ikinci imamı Ebû Ubeyde'nin ise sahâbî kavline yaklaşımı daha kritiktir. Ona göre, sahâbî görüşü doğru bulunursa kabul edilir; aksi takdirde amel edilmez. İbâzî kaynaklarında da bu yaklaşımın izleri görülür. Özellikle sahâbe arasında ihtilaf bulunan meselelerde, sahâbî kavli bağlayıcı bir delil sayılmamış; sahâbî görüşleri kendi içinde değerlendirilmiştir. İbâzîler, sahâbî görüşünün mutlak olarak hüccet olmadığını, sahâbenin masum olmadığını ve hata yapabileceklerini savunmuşlardır. Onlara göre sahâbî kavli, diğer müctehidlerin görüşlerinden farksızdır ve bağlayıcılığı yoktur. Sahâbe döneminde sahâbîlerin dahi birbirlerine muhalefet ettikleri gerçeğinden hareketle sahâbî kavlinin sonraki nesiller için de bağlayıcı olmadığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca İbâzîler, kendi mezheplerine atfedilen sahâbenin tekfirine dair iddiaları reddederler. Onlara göre, küfür kelimesi şirk anlamında kullanılmaz; daha çok nimet küfrü (nankörlük) anlamında kullanılır. Bu sebeple ehl-i kibleyi dinden çıkarma anlamında tekfir etmediklerini özellikle belirtirler. İbâzîlerin sahâbeye yönelik genel tutumu, fitne sonrası olaylara bakışları ve sahâbî kavlinin hücciyeti konusundaki değerlendirmeleri, onların Şîa ve Ehl-i Sünnet'ten özgün bir yaklaşıma sahip olduklarını göstermektedir. Onlar; Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemini ideal dönem olarak görüp o döneme dönüş çağrısında bulunmuşlardır. Fitne sonrası dönemde ise velâ ve berâ ilkeleri doğrultusunda sahâbe değerlendirilmiş, hatalı bulunanlardan teberri edilmiş, sahih görülen görüşler benimsenmiştir. Sonuç olarak İbâzîler, sahâbî kavlinin bağlayıcı bir delil olmadığını, sahâbînin icthadî görüşlerinin diğer müctehidlerin görüşleriyle aynı statüde değerlendirileceğini savunmuşlardır. Sahâbenin adaletine dair tutumları ve sahâbe kavline yaklaşımları, tarihsel ve itikadî bağlamda özgün bir çizgi ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: İslâm Hukuku, İbâziyye, Hüccet, İctihad, Sahâbî Kavli.

* Bu çalışma Prof. Dr. Mehmet Selim ASLAN danışmanlığında 2024 tarihinde tamamladığımız İbâziyye'nin Fıkıh Usûlî Anlayışı başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye, 2024).

Giriş

İbâzîlere ait olmayan kaynaklara göre Hâricî kabul edilen İbâzîlerin geçmişi İslâm'ın ilk dönemine kadar uzanmaktadır.¹ Üçüncü halife Hz. Osman'ın (öl. 35/656) öldürülmesinin ardından Müslümanlar arasında ortaya çıkan Cemel (36/656), Sıffîn (37/657) ve Nehrevân (38/658) savaşları İslâm toplumunda var olan siyasi ve sosyal birliğin ciddi ölçüde sarsılmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, farklı düşünce yapıları ve siyasi anlayışlara sahip grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Müslüman toplumu içerisinde ayrışma süreci hız kazanmıştır. Nihayetinde bu gelişmeler, erken dönemde Müslümanların belirgin ana gruplar etrafında kümelenmesine neden olmuştur. Zamanla bu ana gruplar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve siyasi anlaşmazlıklar, söz konusu grupların kendi içlerinde de parçalanmalarına ve yeni alt oluşumların meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu ana gruplardan birisi de Sıffîn Savaşı sırasında tahkîm olayına karşı çıktıklarından dolayı Muhakkime, ilk Hâricîler ya da daha sonra Ehl-i Nehrevân diye isimlendirilen fırkadır. Zamanla bu fırka içinde meydana gelen bölünmeler de beraberinde birçok yeni fırkânın doğuşuna neden olmuştur. İbâziyye de bu bölünme neticesinde ortaya çıkan fırkalardan birisidir. İbâziyye'nin tarihî geçmişinin Muhakkime'nin de ötesinde Hz. Osman'ın öldürülmesinde yer alan harekete kadar uzandığını savunanlar olduğu gibi² özellikle Hz. Osman'ın hilafetinin son altı yılında yoğunlaşan siyasi karışıklıklar sonucunda ortaya çıktığını savunanlar da olmuştur.³ Bununla birlikte İbâzîler hem tarihsel süreçte hem de günümüzde kendilerini Nehrevân ehl-i olarak bilinen Muhakkime grubunun devamı olarak görmekte ve onları selefleri olarak kabul ettiklerini açıkça ifade etmektedirler.⁴ İbâzîlere göre Muhakkime ya da Ehl-i Nehrevân içerisinde de Hz. Peygamber'in bazı sahâbeleri yer almaktaydı. Bunlar arasında, Abdullah b. Vehb er-Rasibî,⁵ Bedir Savaşı'na katılan Şecere b. Evfâ es-Selmî, Hurkûs b. Züheyr⁶ ve Bey'atu ridvân günü Hz. Peygamber'e bey'at eden Abdullah b. Şecere es-Selmî gibi isimler zikredilmektedir.⁷

İlk dönemde sahâbe arasında vuku bulan hadiseler, yalnızca yaşadıkları dönemle sınırlı kalmamış; yankıları günümüze kadar devam eden ve İslâm tarihinde en büyük kopuşların yaşanmasına neden olmuştur. Söz konusu gelişmeler, Şîa, Ehl-i Sünnet ve Muhakkime gibi farklı oluşumların ve anlayışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu olaylar yalnızca tarihî birer hadise olarak kalmamış, aynı zamanda, fıkıh, kelâm ve tefsir gibi temel İslâmî ilimlerde de tartışma konusu olmuştur. Özellikle fıkıh ve fıkıh usûlü açısından ele alındığında bu olayların ictihâdî bir mesele mi yoksa doğrudan dinî bir hükümle mi ilişkilendirileceği; sahâbenin konumu, adaleti ve sahâbî görüşünün hüccet değeri taşıyıp taşımadığı gibi konular bu kapsamda değerlendirilen meselelerden bazılarıdır.

Ülkemizde son dönemlerde İbâziyye'nin fıkıh ve usûl düşüncesine dair yapılan bazı çalışmalar⁸ olmakla birlikte sahâbî kavli konusunda yapılan müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Bu bakımdan

¹ Komisyon, *Mevsû'atü'l-fıkhü'l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve Ş-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 1438/2017), 28.

² Amr Halîfe Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâziyye*, thk. Muhammed Salih Nasır - Mustafa Salih Bâcû, çev. Mihâil Hurî (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2012), 52.

³ Hâriciliğin kökeni ve ortaya çıkış serüveni hakkında detaylı bilgi için bk., Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 69-79.

⁴ İsmail b. Salih b. Ahmed Eğberî, *el-Medhal ilâ fıkhi'l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1434/2013), 40, 45.

⁵ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Saîd Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih bi'l-mağrib*, thk. İbrahim Tallây (b.y: y.y., 1394/1974), 2/201.

⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih bi'l-mağrib*, 2/202; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Said Abdulvahid Şemmâhî, *Kitabü's-Siyer*, thk. Seyyâbî (Maskat: Vizâretü't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1407/1987), 1/48.

⁷ Eğberî, *el-Medhal ilâ fıkhi'l-İbâziyye*, 45-46.

⁸ Sadi Ölmez, *İbâzi Fıkhi Dört Mezheple Mukayese (İbâdât)*, ed. Orhan Ateş (Ankara: Astana Yayınları, 2022); Ertuğrul Boynukalın, "Usûlü Fıkhi'l-İbâziyye Me'alimün ve Mesadîrün", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (2021), 55-92; Davut Eşit, "Şâfi'î Fıkıh Usûlünün İbâdî Fıkıh Usûlüne Etkisi: Hâfâf ve Melşûfî Örneği",

hicrî 1. asırda ortaya çıkan ve aynı zamanda Şîa' ve Ehl-i Sünnet'ten özgün bir anlayışa sahip olan İbâzîlerin meseleye dair yaklaşımlarının doğru bir biçimde anlaşılması ve bunu kendi kaynaklarından hareketle ele alınmasının önemli olduğu kanaatindeyiz.

1. Sahâbî'nin Tanımı

"Sahâbî" sözlükte dost, arkadaş anlamına gelen tekil bir kelimedir. Çoğulu "ashâb" şeklinde kullanılır.⁹ Osman el-Mâzinî, (öl. 249/863) "ashabtu'r-racul" ifadesinin "onu korudum" anlamına geldiğini söylerken¹⁰ Ebû Ubeyde (öl. 209/ 824) "sahibtu'r-racul" ifadesinin "onunla arkadaşlık ettim" ve "ona tabi oldum", "ona yöneldim" gibi manalara geldiğini söylemektedir.¹¹ Dolayısıyla sohbet kökünden türeyen ve çoğulu sahâbe ve ashâb şeklinde gelen sahâbî, bir kişiyle arkadaş ve dost olmak, onunla birlikte bulunmak anlamına gelmektedir.¹²

İslam âlimleri sahâbî tanımında ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda usûlcüler ve hadisçiler arasında ihtilaf olduğu gibi bu grupların kendi içinde yaptıkları tanımlar arasında da belirgin farklar bulunmaktadır.¹³ Dolayısıyla konunun daha iyi anlaşılması adına usûlcüler ve hadisçilerin sahâbî tanımı başta olmak üzere İbâzîlerin sahâbî tanımına yer verilerek bunlara göre sahâbî kimdir sorusu netlik kazancaktır.

1.1. Usûlcülere Göre Sahâbî Tanımı

Usûlcülerden İbn Fûrek (öl. 406/1015) sahâbîyi Hz. Peygamber ile uzun süre birlikte olup onunla özel bir yakınlık kuran kimse şeklinde tarif etmiştir.¹⁴ Kiyâ el-Herrâsî et-Taberî'ye (öl. 504/1110) göre sahâbî Hz. Peygamber ile arkadaşlığı açıkça bilinen ve onunla sürekli birlikte olan kimsedir. Öyle ki bu kişi onun ashâbından, hizmetinde bulunanlardan ve kendisine bağlı olanlardan sayılır.¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Mâzerî'ye (öl. 536/1141) göre ise sahâbî, Hz. Peygamber'e refakat eden, onu destekleyen, ona yardım eden ve onun getirdiklerine tabi olandır. Bunlar kurtuluşa erenlerdir.¹⁶ Bu tanımlardan hareketle usûlcülere göre kişinin sahâbî kabul edilebilmesi, Hz. Peygamber ile uzun bir müddet beraber bulunması ve onun rehberliğine tabi olup ondan ilim almak amacıyla sohbetinde bulunmasına bağlıdır. Dolayısıyla usûlcülerin yapmış olduğu tanıma göre sahâbî Hz. Peygamber'i sadece bir kez gören veya kısa süreliğine onunla birlikte olan kişi değil, onun sohbetinde uzun süre bulunan ve ona tabi olan kimsedir.

1.2. Hadisçilere Göre Sahâbî Tanımı

İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî'den (öl. 489/1096) naklettiğine göre hadis âlimleri, Hz. Peygamber'den bir hadis veya bir kelime aktaran herkese sahâbî ismini verirler. Onlara

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 33, (Aralık 2023); Ahmed Faruk Göksün, *İbâdî Fıkımın Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021); Yusuf Kağanarslan, *İbâziyye'nin Fıkıh Usûlü Anlayışı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2024).

⁹ Heyet, *Mu'cemü'l-vasît* (Mısır: Mektebetu's-Şerûku'd-Devliyye, 2004), 537.

¹⁰ Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arap*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1119), 4/2401.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arap*, 4/2401.

¹² Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹³ Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhuddîn İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 293; Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkıh*, thk. Abdulkadir Abdullah el-Anî (Kuveyt: Vezaretu'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'l-İslamiyye, 1409/1988), 4/301-303.

¹⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/301-302.

¹⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 4/301-302.

¹⁶ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1433), 6.

göre Hz. Peygamber'i yalnızca bir kez gören kimse dahi sahâbî kabul edilir. Çünkü Peygamber'in makamı son derece yücedir. Be sebeple onu bir kez gören kimseye de sahâbî hükmünü vermişlerdir."¹⁷ Bazıları ise Hz. Peygamber'i görmüş, ergenlik çağına erişmiş, İslâm'ı kabul etmiş, dinin hükümlerini anlamış ve benimsemiş olan kimseyi, isterse bir saat dahi onunla beraber kalmış olsun, sahâbî saymaktadır. Ancak İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) ilgili tanımın kapsamlı olmadığı yönünde itirazda bulunur. Çünkü ona göre bu tanım, küçük yaşta olup ve hadis rivayet eden bazı sahâbîleri kapsamamaktadır.¹⁸

Bu tanımlardan hareketle hadisçilere göre kişinin sahâbî kabul edilebilmesi için iki şarttan birinin bulunması yeterlidir. Birincisi, kişinin bir anlık da olsa Hz. Peygamber'i görmesidir. İkincisi, kişinin Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmesidir. Dolayısıyla muhaddisler sahâbî tanımını yaparken oldukça geniş bir yaklaşım benimsemişlerdir.

1.3. İbâzîlere Göre Sahâbî Tanımı

İbâzîlere göre sahâbî, Hz. Peygamber zamanında yaşamış ve ona iman etmiş kişidir.¹⁹ Son dönem İbâzî âlimlerinden Said b. Mebrûk el-Kanûbî sahâbîyi Hz. Peygamber ile aynı dönemde yaşamış, onu görüp iman etmiş ve iman üzere vefat etmiş kimsedir şeklinde tarif etmiştir.²⁰ Bu tanımlardan hareketle İbâzîlere göre sahâbî; Hz. Peygamber döneminde yaşamış, onu görüp iman etmiş ve iman üzere vefat etmiş kişidir. İbâzî usûlcülerinden es-Seyâbî sahâbî olmanın tek başına Allah katında makbul olmak için yeterli olmadığını, sahâbîlerin ancak dinde istikamet sahibi olmaları durumunda üstün kabul edilebileceğini savunmaktadır. Ona göre sahâbî sadece Hz. Peygamber'i görmekle değil aynı zamanda dinî istikamette sabit kalmakla anlam kazanmaktadır.²¹ Bu bakış açısı İbâzîlerin sahâbeye yaklaşımlarını göstermektedir. Çünkü onlar kendi ilkelerine uymayan sahâbîlere karşı masefeli durmuşlardır. Bu konuya ilerde daha detaylı bir şekilde İbâzîlerin sahâbeye dair yaklaşımları kapsamında yer verilecektir.

2. Sahâbe Hakkında İbâzîlere İsnad Edilen Bazı İddialar ve İbâzîlerin Sâhabeye Yönelik Genel Tutumu

İbâzîlerin sahâbîlere karşı sergiledikleri tutumun yanlış anlaşılması ve bunun sonucunda farklı bir şekilde tanıtılmalarının ardında yatan sebeplerinden biri de İbâzîlerin "küfür" kelimesine yükledikleri iki farklı anlamdan kaynaklanmaktadır. İbâzîler dışındaki yaygın anlayışta, "küfür" kelimesi mutlak anlamda zikredildiğinde doğrudan akıllara dinden çıkma (ridde) anlamına gelmektedir. Bu bağlamda İbâzîlerin bu kelimeyi bazı sahâbe ve şahsiyetler için kullanmaları, yaygın anlayış nezdinde genellikle olumsuz bir tepkiyle karşılanmaktadır. Ancak İbâzîler söz konusu "küfür" kavramını yalnızca dinden çıkma anlamında kullanmazlar. Bu terim, İbâzî literatüründe aynı zamanda nankörlük, hakikate sırt çevirme ve doğru yoldan sapma gibi anlamlar da taşımaktadır. Dolayısıyla İbâzîlerin sahâbeye yönelik tutumlarını değerlendirirken, "küfür" gibi kavramların hangi bağlamda ve anlamda kullanıldığını göz önünde bulundurmak önemlidir.

İbâzî düşüncesine göre küfür, temel olarak şirk küfrü ve nimet küfrü olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Şirk küfrü; Allah'a şirk koşmak veya Allah, Peygamber ve Kur'ân gibi temel inanç esaslarından birini inkâr etmek olarak tanımlanırken, nimet küfrü ise Allah'ın lütfettiği nimetlere karşı nan-

¹⁷ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbnî's-Salâh*, 293.

¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1/5.

¹⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Said Abdulvahid Şemmâhî, *Şerhu Muhtasari'l-'adl ve'l-insâf*, thk. Mahbûb b. Yakûb Berâşidî (b.y: y.y., 1438/2017), 466; Nureddin Abdullah b. Hümejd Sâlimî, *Tal'atü's-şems şerhu şemsi'l-usûl*, thk. Ömer Hasen Kayyâm (Saltanetu Uman: Mektebetü İmam es-Sâlimî, 2010), 1/68; Muhammed b. Yusuf Ettafey-yîş, *Şerhu kitabi'n-nîl ve şifâ'u'l-'alîl* (Beyrut: Dâru'l-Feth, 1392), 1/9.

²⁰ Ahmet Cihat Sveydân, *es-Sahâbe beyne'l-İbâdiyye ve ehli's-Sünne Dirase Mukarene* (el-Camiatu'l-İslâmiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1436/2015), 8.

²¹ Sveydân, *es-Sahâbe beyne'l-İbâdiyye ve ehli's-Sünne Dirase Mukarene*, 8.

körlük etmek manasına gelmektedir. İbâzîlere göre küfran-ı nimet yani, nimet küfrü kişiyi dinden çıkarmamakta olup; fücûr, fısk, isyan ve amel nifakı²² ile eş anlamlı kabul edilmektedir.²³ Bu bağlamda İbâzîler tarafından Allah'â isyan eden kimselere şirk ve nifak (şirk anlamında nifak) isimleri dışında kâfir, fâsık, fâcir, mücrim gibi çeşitli sıfatlarla da hitap edildiği görülmektedir.²⁴ Bu yaklaşımlarını desteklemek amacıyla şu ayetlere referans verilmektedir. “*Hani Rabbiniz, ‘şayet şükrederseniz size olan nimetimi artırırım; ancak nankörlük ederseniz kuşkusuz azabım pek şiddetlidir’ demişti*”²⁵ “*Nankörlük eden kimse bilmelidir ki, Rabbinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur*”²⁶ “*Gitmeye imkânı olanın o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Bu yükümlülüğü inkâr edenler bilmelidir ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.*”²⁷ İlgili ayetlerde küfür kelimesi kullanılmıştır. Âyetin muhatapları ise Müslümanlardır. Dolayısıyla bir kimsenin aynı anda hem Müslüman hem de kafir olamayacağı üzere burada küfür ile kast edilen Müslümanın nankör oluşudur. İbâzîler, nimet küfrü ile söz konusu âyetlerde geçen küfür kelimesini, Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etmek ve nimeti görmeyip üstünü örtmek anlamında kullanmışlardır. Bununla birlikte kendileriyle aynı düşüncüyü paylaşmayan ehl-i kibleyi dinden çıkma anlamında tekfir etmediklerini ancak bu ifadeyi İbâzî olsun ya da olmasın Allah’ın dininde vefâ göstermeyen herkes için kullandıklarını özellikle vurgulamaktadırlar. Zira küfran-ı nimet içinde olan kimseler Allah’ı inkâr eden anlamında kâfir olarak nitelendirilmiş olsaydı nimet kaydına ihtiyaç duyulmazdı. İbâzîlere göre bazı kaynaklarda İbâzîlerin ehl-i kibleyi tekfir ettiklerine dair iddialar, mezhebin imajını başkalarının nezdinde olumsuz yönde şekillendirme ve insanları İbâzîlikten uzaklaştırma amacı taşımaktadır.²⁸

İbâzîler, küfrü, şirk küfrü ve nimet küfrü olmak üzere iki kategoriye ayırmış ve bu doğrultuda bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu durum bazı çevrelerce İbâzîlerin erken dönem Hâricî çizgiden giderek uzaklaştıkları ve sonradan bu ayrımı benimsedikleri yönünde bir iddia olarak öne sürülebilir. Ancak mezhebin erken dönem kaynakları arasında zikredilen *Âsâru Rebî’ b. Habib fi’l-hüccce alâ muhalifihi* isimli eserde kible ehlinden olup fısk ve fücûr içinde olan kimselere küfran-ı nimet anlamında kâfir denildiği açıkça ifade edilmektedir. Bununla birlikte ilgili eserde küfür kelimesinin nimet küfrü anlamında kullanımını uygun görmeyenlere karşı pek çok rivayet delil olarak sunulmaktadır.²⁹ Bu rivayetler arasında; Hz. Peygamber’in, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşanlar için ya da kadınlara arkadan yaklaşanlar hakkında “fe kad kefera (kuşkusuz sapkınlığa düşmüştür)” dediği yer almaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in ashâbına: “Benden sonra küfre (sapkınlığa) düşüp birbirinizin boynunu vurmayın.” dediği zikredilmektedir.³⁰ Dolayısıyla İbâzîler kible ehli için tekfir ifadesini dinden çıkma anlamında

²² Nifakın bu anlamda kullanıldığına dair örnekler ve deliller için bk., Komisyon, *Mu’cemu müstalahâtî’l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şu’ûnu’d-Diniyye, 1432/2011), 2/931; ayrıca bk., Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye mezhebiün İslâmiyyün mu’tedil* (London: Dâru’l-Hikme, ts.), 282-291.

²³ Seyyâbî, *el-Medhal ila’l-mezhebi’l-İbâziyye*, 79; Komisyon, *Mu’cemu müstalahâtî’l-İbâziyye*, 2/847.

²⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa el-Kindî Nizvânî, *el-Cevheru’l-muhtasar*, thk. Seyide İsmail Kâşif (Saltanatu Uman: Vizâretü’t-Turâsî’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 1403/1983), 130, 133.

²⁵ *Kur’ân Yolu Meâlî*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), İbrâhîm 14/7.

²⁶ en-Neml 27/40; Ayrıca bu konuda getirilen diğer deliller için bk. Komisyon, *Mu’cemu müstalahâtî’l-İbâziyye*, 2/847-848.

²⁷ el-Bakara 2/125.

²⁸ Seyyâbî, *el-Medhal ila’l-mezhebi’l-İbâziyye*, 79-80.

²⁹ Bkz., Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim Vercelânî, *Kitabü’t-tertib fi’s-sahîhi min hadisi’r-Resûl* (Maskat: Mektebetu Maskat, 1440/2019), 339; konu hakkında geniş bilgi için ayrıca bk., Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim Vercelânî, *el-Adl ve’l-insâf fi usûli’l-fikhi ve’l-ihtilâf* (Saltanatu Uman: Vizâretü’t-Turâsî’l-Kavmî, 1404/1984), 2/101-102, 128-129; Nasır b. Ca’id b. Hamîs el-Harûsî İbn Ebî Nebhân, *Tenvîrü’l-’ukûl fi ilmi kavâidi’l-usûl*, thk. Fehd b. Amir b. Salim Sa’îdî vd. (Saltanatu Uman, 1440/2019), 238-244; Ayrıca İbâzîlerin namazı terk eden kimsenin küfrü hakkında gelen rivayetlere yaklaşımı için bk., Nureddin Abdullah b. Hümejd Sâlimî, *Şerhu’l-Câmi’i’s-sahîh müsnedu’l-İmam Rebi’ b. Habib* (Saltanatu Uman: Mektebetu Maskat, 1440/2019), 1/551-552.

³⁰ Vercelânî, *Kitabü’t-tertib fi’s-sahîhi min hadisi’r-Resûl*, 334-337; Rebi b. Habib’in bu eseri ve özellikle söz konusu dönemde muhaliflerle yaptığı tartışmalar ayrıca söz konusu rivayetlerin nasıl ele alındığı hususu için bkz. Ahmet Özdemir, “Rabî b. Habib’in (öl. 175/791) İtikâdî Hadisleri Yorumlama Biçimi”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 14/84 (2021), 347-363; Ahmet Özdemir, “Hicri İkinci Asırdaki İlmî ve Fikrî Tartışmaların Rebî’ B.

değil, küfran-ı nimet anlamında erken dönem kaynaklarında kullanmışlardır. Nitekim Nâfî' b. Ezrak, kendisi gibi düşünmeyenleri kâfir ilan edip onları şirkle itham ettiğinde Abdullah b. İbâz bu görüşe karşı çıkmış ve söz konusu kişilerin masum olduklarını ancak küfran-ı nimet içinde bulunduklarını ifade etmiştir. Bu husus İbâzîlere ait olmayan bazı kaynaklarda da kaydedilmektedir.³¹ Ayrıca İbâzîlerin önem attığı meselelerden biri olan tahkîm meselesinde de benzer bir tutum sergilendiği görülmektedir. Nitekim Abdulkâhîr el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38), İbâzîlerin Hz. Ali ve hakemleri dinden çıkma anlamında tekfir etmediklerini belirtmektedir.³²

İbâzîlerin selef kabul ettikleri ilk Muhakkime ya da ilk Haricîlerin ise kendileri gibi düşünmeyenler için küfür ifadesini hangi anlamda kullandıkları konusu tartışmalıdır. Bazı kaynaklarda Muhakkime'nin tamamı olmasa da bir kısmı muhalifleri dinden çıkma anlamında tekfir ettiği ifade edilmektedir.³³ Bununla birlikte hem onlara ait erken dönem kaynaklarında hem de son dönemde yapılan bazı araştırmalarda selefleri olan ilk Muhakkime'nin muhaliflerini dinden çıkma anlamında tekfir etmediği ve bu konuda İbâzîlerle aynı görüşü paylaştığı ileri sürülmektedir.³⁴

2.1. İbâzîlerin Velâ ve Berâ Bağlamında Sahâbeye Yaklaşımı

İbâzîlerin Ehl-i Sünnet'ten farklı olarak bazı sahâbeye karşı takındıkları tutumun daha iyi anlaşılabilmesi için inanç esaslarından biri olarak kabul ettikleri velâ ve berâ ilkesinin onlar açısından ne anlam ifade ettiğine de bakmak gerekir. Velâ kavramı, Allah rızası doğrultusunda sevgi beslemeyi ifade ederken; berâ kavramı ise Allah için düşmanlık beslemeyi ve buğz etmeyi ifade etmektedir. İbâzîler velâ ve berâ ilkesini birçok açıdan ele almış ve hem fıkıh hem de kelâm eserlerinde bu prensibe çok geniş bir şekilde yer ayırmışlardır.³⁵ Velâ ve berâ ilkesinin farz olduğunu savunan İbâzîler, bu görüşlerine dayanak olarak çeşitli deliller sunmaktadır. Bu deliller arasında Tebük Savaşı'nda geri planda kalarak cihada katılmayan üç sahâbînin durumu da zikredilmektedir. İbâzîlere göre Hz. Peygamber ve ashâbı onlardan teberri etmiş (uzak durduklarını belirtmiş) ve bu tavırlarını, söz konusu sahâbîler pişman olup Allah tövbelerini kabul edinceye kadar sürdürmüştür.³⁶

İbâzîlere göre berâ ilkesinin uygulanma amacı, aslında Allah'ın dininde vefâ göstermeyenlere karşı bir intikam alma hırsı değil; onları masiyetten uzaklaştırmak ve onların doğru yolu bulmalarına yardımcı olmaktır. Dolayısıyla temel hedef, toplumun olası inanç ve amel sapmalarından korunmasıdır. Bu bağlamda İbâzîlerin Mağrip bölgesinde kurdukları Azzâbe teşkilatı, velâ ve berâ ilkesini uygulayan önemli bir yapı olarak görülmektedir. İbâzîler, bu sayede toplumlarını büyük ölçüde sapmalardan koruduklarına inanmaktadırlar.³⁷

İbâzîlerin ilk kaynaklarında sahâbenin Hz. Peygamber'e tanıklık ettikleri, ona ve İslâm dinine verdikleri destekten ötürü hayırla ve övgüyle anıldıkları ve görüşlerine sadık kaldıkları ifade edilmektedir. İbâzîlerin bu olumlu tutumu fitne olarak adlandırdıkları döneme kadar sürdürmüşlerdir.³⁸ Bu

Habîb'în (öl. 175/ 792) el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eserine Yansıması", *The Journal of Academic Social Science Studies* 2/ 66 (01 Ocak 2018), 277-296.

³¹ et-Taberî, *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, 5/568.

³² Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423), 317.

³³ Belâzûrî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 3/115; Bk. Bekkây, *Hareketu'l-Havâric neş'etuhâ ve tatavuruhâ ilâ nihâyeti'l-'ahdi'l-Emeviyye*, 35-36.

³⁴ Zekvân, *es-Sîre*, 2016, 28-29; Bekkây, *Hareketu'l-Havâric neş'etuhâ ve tatavuruhâ ilâ nihâyeti'l-'ahdi'l-Emeviyye*, 122.

³⁵ Cîtalî, *Kavâ'idü'l-İslâm*, 1/83-135; Komisyon, *Mu'cemu müstalahâtî'l-İbâziyye*, 1/100, 2/1103; Seyyâbî, *el-Medhal ila'l-mezhebi'l-İbâziyye*, 73.

³⁶ Seyyâbî, *el-Medhal ila'l-mezhebi'l-İbâziyye*, 83-84.

³⁷ Komisyon, *Mu'cemu müstalahâtî'l-İbâziyye*, 1/101.

³⁸ İbâzîlerin, fitne terimiyle Hz. Osman'ın halifeliğinin son altı yılı ve ardından sahâbe arasında meydana gelen olayları ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Bk., Mubarek b. Abdullah b. Hamîd Râşidî, *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fikhuhu* (Saltanatu Uman: y.y., 1412/1992), 161.

bağlamda İbâzîler o dönemde olayların içerisinde yer almış bazı sahâbîleri eleştirmiş ve onları cerh etmişlerdir.³⁹

İbâzîler, özellikle Hz. Osman'ın ilk altı yılındaki uygulamalarını genellikle kabul etmekle birlikte son altı yılındaki bazı uygulamalarını, sahâbenin ileri gelenlerinin de tasvip etmediklerini belirterek bu uygulamalarından dolayı kendisinden teberri etmişlerdir.⁴⁰ Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. Mervan'a cevaben kaleme aldığı mektupta, Hz. Osman'a yönelik ağır eleştiriler içeren ifadeler, bu yaklaşımın erken dönem örneklerinden biridir. Ancak İbâzîler arasında İbn İbâz'ın Hz. Osman'a yönelik sarf ettiği ağır ifadeleri nadir de olsa kabul etmeyenler bulunmaktadır.⁴¹

İbâzîler; Cemel, Sıffîn, tahkîm meselesi ve Nehrevan'da meydana gelen olaylarda hatalı gördükleri bazı sahâbîleri, onların zahîrî durumlarını esas alarak eleştirmiş ve onlardan teberri etme yoluna gitmişlerdir. İbâzîlerin bazı sahâbîlere yönelik bu tutumu, kendi inanç sistemlerinde temel bir yer edinen velâ ve berâ ilkesi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle, onlara göre bir kişinin Hz. Peygamber'e yakınlık derecesi ve akrabalık bağı ne olursa olsun, masumiyet vasfına sahip olmayan herkes zahiri durumu dikkate alınarak velâ ve berâ ilkesi doğrultusunda değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte İbâzîler, zahiri durumlarına bakarak teberrî ettikleri kişilerin gerçekte tövbe edip etmediklerini bilemeyeceklerini ve bu konuda sorumlu olmadıklarını ifade etmektedirler. Dolayısıyla bu kişilerin nihai durumlarının Allah'ın takdirine bırakıldığını belirtmektedirler. Aynı şekilde zahîrî durumlarına göre dost edindikleri kimselerin de iç dünyaları ve gerçek durumlarının Allah'a ait olduğu inancını taşımaktadırlar.⁴² Bu bağlamda İbâzîler, bu ilkeler doğrultusunda kişileri zahîrî amellerine göre değerlendirmekte, ancak zâhir bu olsa da ölmeden önce samimi olarak tövbe etmiş kişilerin tövbesinin kabul edileceğine inanmaktadırlar.⁴³ Onlara göre akli başında olan bir kişinin günahlarından pişmanlık duyması hem makbul hem de zorunludur. Bir kişi günahlarından pişmanlık duyduğunu ifade ettiği andan itibaren onun şahitliği kabul edilmekte ve velâyeti (dost edinilmesi) sabit olmaktadır. Hicrî 5. yüzyıl İbâzî bilginlerinden olan Ebû İshâk el-Hadremî'nin (öl. 475-500) aktardığına göre İbâzîler günah işledikten sonra tövbe edenlere bu çerçevede yaklaşmaktadır. Ancak mezhebin önemli âlimlerinden Muhammed b. Mahbûb, kişinin tövbe eder etmez velâyetinin sabit olamayacağını savunmaktadır. Ona göre kişinin tövbesinin kabul edilmesi için tövbesinin istikrarlı olması ve kalbin onun bu durumuna tam anlamıyla kanaat getirmesi gerekir. Ancak bu şekilde kişinin velâyet sahibi olduğu sabit olur. el-Hadremî, onun bu ifadelerini bir tedbir ve ihtiyat kapsamında değerlendirmektedir.⁴⁴

İbâzîler, sahâbe arasında geçmişte meydana gelen olaylar karşısında ne Ehl-i Sünnet gibi tüm sahâbeyi haklı olarak kabul etmekte ne de Şîa gibi küçük bir grup dışında herkesten teberri etme yoluna gitmektedirler. Onlar inandıkları velâ ve berâ ilkesi doğrultusunda insanların zahiri durumlarını esas

³⁹ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Ahmed b. Abdullah b. Musa Ebû Bekr el-Kindî, *et-Tahsîs fî'l-velâye ve'l-berâe*, thk. Hamud b. Abdullah b. Süleyman Râşidî (Saltanatu Uman-Maskat: Vizâretu't-Turâsi ve's-Sekâfe, ts.); Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, thk. Salim b. Hamd Hârisî (Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1417/1997), 1/26-28, 40-42; Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâziyye*, 131-132.

⁴⁰ Râşidî, *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fıkhuhu*, 161; İbâzîler dışında bazı çağdaş araştırmalarda, Medinelilerin (sahâbe ve onların çocuklarının) o dönemdeki olaylara karşı sergiledikleri tutum ele alınmaktadır. Bu konuda bk. Adnan Demircan, *İslam Tarihi-1* (Ankara: Bilay Yayınları, 2020), 160.

⁴¹ Bk. Ali Muhammed Sallâbî, *el-İbâziyye medresetun İslâmiyyetun ba'idetun anî'l-Havâric* (Saltanatu Uman: y.y., 2018-2019), 173-174.

⁴² Said b. Halfân Muhakkik el-Halîlî, *Ecvibetu'l-muhakkik el-Halîlî*, thk. Bedir b. Abdullah Rahbî vd. (b.y.: Mektebetu'l-Cîl el-Vâid, 1431/2010), 1/286; Nasır b. Ca'id b. Hamîs el-Harûsî İbn Ebî Nebhân, *Cevâbu mesâilî'n-Nesârâ*, thk. Harûsî (Maskat-Saltanatu Uman: Zâkiretu Uman, 1440/2019), 94.

⁴³ İbn Ebî Nebhân, *Cevâbu mesâilî'n-Nesârâ*, 110, 115-116.

⁴⁴ Hadremî, *Muhtasarü'l-hisâl* (b.y.: y.y., ts.), 43-44.

almakta, Allah'ın hükmüne uygun hareket edenleri dost görürken, muhalefet edenlerden teberri etmek-tedirler. Bununla birlikte durumunu bilmedikleri kişiler hakkında tevakkuf etmeyi tercih etmektedirler.⁴⁵

İbâzîlere göre sahâbeyi öven Fetih sûresinin 18-19.⁴⁶ âyetleri ile Tevbe sûresinin 100. âyeti⁴⁷ ve bu minvaldeki hadisler âmm hükmündedir. Âmm ifadelerin delaleti husunda ise âlimler farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Hanefîler âmm lafızların, tüm fertleri kapsadığını ve bu kapsama ilişkin delaletin kesin olduğunu kabul ederler. İbâzîler ve usûlcülerin çoğunluğuna göre ise âmm lafzın delaleti, kesin değil zannîdir. İbâzîler, örneğin Fetih sûresinin 18. ve 19. âyetlerinde sahâbeye vaad edilen bağışlanma ve büyük sevabın, iman ile birlikte salih amellerin gerçekleştirilmesiyle gerçekleşeceğini savunurlar. Ayrıca, Fetih sûresinin 10. âyetinde Allah'a verdikleri ahdi bozanların kendi aleyhlerine hareket etmiş ol-caklarının bildirilmesi, sahâbenin içinde ahdi ihlâl eden kişilerin bulunabileceğini göstermektedir. İbâzîlere göre zina, hırsızlık, öldürme ve içki içme gibi suçlarla ilişkilendirilen ve bu suçlar nedeniyle cezalandırılan sahâbelerin varlığı da bu görüşü destekleyen bir başka delildir.⁴⁸ İbâzîler inandıkları velâ ve bera ilkelerine dayalı olarak sahâbe döneminde gerçekleşen olaylarda sorumlu tuttıkları kişileri eleştirmiş ve bu nedenle onlardan teberri etme yoluna gitmişlerdir. Bu ilkeler doğrultusunda masum saymadıkları sahâbe ve Ehl-i beyti gerçekleşen hadiseler nedeniyle cerh etmişlerdir.

İbâzîler, fitnenin henüz çıkmadığı, İslâm toplumunun dinî ve siyasi açıdan bölünmediği ideal dönem olarak kabul ettikleri ilk iki halife dönemi ve öncesine çağrıda bulunmaktadırlar. Başka bir ifadeyle onlar Hz. Peygamber'i ilk iki halifesini ve fitneye bulaşmadığına inandıkları sahâbe ve onların uygulamalarını örnek alınması gereken model olarak görmektedirler.⁴⁹

İbâzîlerin bu çağrısı, fitne sonrası İslâm toplumunda yaşanan bölünme ve sonrasında yaşanan olaylar karşısında bir çözüm önerisi olarak ilk dönemden itibaren dile getirilmiştir. Abdullah b. İbâz tarafından Abdülmelik b. Mervân'a cevaben yazılan mektupta şu ifadeler yer verilmektedir: “Onlar dinlerine, Peygamberlerine, Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in izinden gidiyorlardı. İnsanları onların sünnetine tabi olmaya çağırıyorlardı. Seni Allah'ın Kitabına ve Resulullah'ın sünnetine davet ediyorum.”⁵⁰ Benzer şekilde hicri 1. asırda yaşamış olan Sâlim b. Zekvân, Müslümanlara hitaben, “Bugün yapmamız gereken fitne öncesi yaşamış olan Müslümanların önderlerine uymaktır.”⁵¹ şeklinde bir çağrıda bulunmuştur.

İbâzîlere ait olmayan bazı kaynaklarda da benzer ifadeler yer almaktadır. Örneğin Tirmîzî'de geçen “Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyun.”⁵² rivayeti, bu yaklaşımı destekleyen bir örnek olarak

⁴⁵ İbn Ebî Nebhân, *Cevâbu mesâilî'n-Nesârâ*, 126-127.

⁴⁶ “O ağacın altında sana biat ettiklerinde Allah onlardan hoşnut olmuştur. Allah içlerinde olanını bilmiş, onlara güven ve huzur lutfetmiş, yakın bir fetih ve kazanacakları pek çok ganimetle de onları ödüllendirmiştir. Allah, izzet ve hikmet sahibidir.” el-Fetih 48/18-19.

⁴⁷ “Muhâcirlerin ve Ensâr'ın önde gelenleri ile onlara güzelce tabi olanlardan Allah razı olmuştur; onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Allah, onlara içinde ebedi olarak kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte gerçek mutluluk budur.” Tevbe 129/100.

⁴⁸ Hârisî, *el-'Ukûdu'l-Feddiyye fî usûli'l-İbâdiyye*, 93-94; Konuyla ilgili detaylı bilgi için hem eski hem de çağdaş kaynaklardan bk. Ebû Bekr el-Kindî, *et -Tahsîs fî'l-velâye ve'l-berâe*; Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf fî usûli'l-fikhi ve'l-ihtilâf*, 1/147-148; Ahmed b. Hamd Halîlî, *Makamu's-sahâbe* (Mevku' Basîre, 1436).

⁴⁹ Zekvân, *es-Sîre*, 42; Şebîb b. 'Atiyye, *Sîretu Şebîb b. 'Atiyye el-Umânî* (*es-Sîyer ve'l-cevâbât li 'ulema ve eimmeti Uman adli eserin içinde*), thk. Seyide İsmail Kâşif (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.), 2/348, 382; Levvâb b. Selam b. Amr el-Levâtî İbnu's-Selam, *Bed'u'l-İslâm ve şerâi'u'd-dîn*, thk. Salim b. Yakup (Beyrut: Dâru İkra, 1406), 79.

⁵⁰ Ebu'l-Kasım Muhammed b. İbrahim Berrâdî, *el-Cevâhiru'l-muntekâ*, thk. Ahmed b. Suud Seyyâbî (London: Dâru'l-Hikme, 2014), 183-184.

⁵¹ Zekvân, *es-Sîre*, 42; bu konuda geniş bilgi için bk. İbnu's-Selam, *Bed'u'l-İslâm ve şerâi'u'd-dîn*, 69-79.

⁵² Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmîzî, *el- Cami'u's-Sahîh*, thk. İbrahim Atve Avad (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Babî, 1372/1962), “Menâkıb” 35.

değerlendirilebilir. Aynı şekilde tâbiîn âlimlerinden Mesrûk b. Ecda' (63/683) ölümüne yakın bir zamanda, *"Ya Rabbi, Peygamber'in ve ilk iki halifenin çığır açmadığı bir sünnet üzere ölmeyeyim."*⁵³ şeklinde dua ederek Hz. Peygamber ve ilk iki halifenin uygulamalarına olan bağlılığını ifade etmiştir.⁵⁴ Sonuç olarak İbâzîler özellikle ilk iki halifenin uygulamalarını örnek alınması gereken bir model olarak görmüş ve bu görüşlerini erken dönemlerden itibaren vurgulamışlardır.

İlk iki halifenin uygulamalarının örnek alınması gereken bir model olarak görülmesi, ilk kez Hz. Peygamber'in sünnetiyle birlikte üçüncü halife seçimi sırasında tartışma konusu olmuştur. Abdurrahman b. Avf, halifelik için aday gösterilen Hz. Osman ve Hz. Ali'den seçilmeleri durumunda Hz. Ebu-bekir ve Hz. Ömer'in izlediği yolu takip etmeleri konusunda taahhütte bulunmalarını istemiştir. Bu doğrultuda Hz. Osman'ın bu şartı kabul ettiği ancak Hz. Ali'nin ise ilk iki halife uygulamalarına bağlı kalmak yerine ictihâd edeceğini ifade ettiği aktarılmaktadır.⁵⁵ Abdurrahman b. Avf, halife adayları için Allah'ın Kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetinin yanı sıra ilk iki halifenin sünnetine uymayı da ön koşul olarak belirlemiştir.

Bu rivayet, sahâbe döneminde dahi ilk iki halifenin uygulamalarını, Hz. Peygamber'in sünneti gibi izlenmesi gereken bir yol olarak görenlerin bulunduğunu ancak bu konuda farklı yaklaşımlar benimseyen sahâbîlerin de olduğunu ortaya koymaktadır. Sahâbe arasındaki bu yaklaşım farklılığı, daha sonraki dönemlerde sahâbî kavlinin delil olup olmadığına dair usûl kaynaklarındaki tartışmaların belki de ilk örneğini teşkil ettiği söylenebilir.

İbâzîlerin sahâbeye yönelik genel tutumu, ilk dönemde yaşanan olaylar çerçevesinde şekillenmiş olmakla birlikte farklı tutumlar sergileyenler de olmuştur. İbâzîlerin mezhepte ikinci imam olarak gördüğü Ebû 'Ubeyde, sahâbe döneminde meydana gelen olaylar hakkında konuşmak yerine bu konulardan uzak durmayı tercih etmiştir.⁵⁶ Benzer şekilde son dönem bazı İbâzî bilginler, sahâbe arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili tartışmalardan kaçınılması gerektiğini vurgulamışlardır. Onlara göre bu tür tartışmaların ümmete faydadan çok zarar getirecektir. Ayrıca geçmişte yaşanmış olaylar üzerinden taraflara haksızlık yapılmaması gerekir. Bu bağlamda Nehrevan ehli de dâhil olmak üzere tüm taraflara adaletli yaklaşılması gerektiği savunulmaktadır.⁵⁷ Çağdaş İbâzî âlimlerden Seyâbî, bu konudaki görüşünü şu şekilde dile getirmektedir:

*"Sahâbe arasında yaşanan hadiselerle tanık olmuş ya da onlara yakın bir vakitte yaşamış olduklarından dolayı bilgi sahibi olan ilk dönem âlimleri,⁵⁸ sahâbe hakkında yargıda bulunmuşlardır ve bu nedenle mazur sayılabilirler. Ancak günümüzde bizler, geçmişte olup bitenler hakkında doğrudan bilgi sahibi olmadığımız gibi ilk dönemde yaşamış olanları da taklit edecek değiliz. Allah bizleri, insanların hatalarını ve geçmişlerini araştırmakla sorumlu tutmamıştır. Nitekim Kur'an'da onlar gelip geçmiş bir topluluktur. Onların kazandıkları kendilerine aittir; sizin kazandıklarınız ise size aittir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulmayacaksınız."*⁵⁹ buyurulmaktadır. Akıllı olan kişi öncelikle kendi kusurlarıyla ilgilenmeli ve

⁵³ Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1421), 8/204.

⁵⁴ Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, 1/444-445.

⁵⁵ Bk. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/44-45; İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1/188.

⁵⁶ Râşidî, *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fıkhuu*, 340.

⁵⁷ Cîtalî, *Kavâ'idü'l-İslâm*, 1/133-134 (dip); Râşidî, *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fıkhuu*, 163.

⁵⁸ İlk İbâzî bilginlerinden Sâlim b. Zekvân, sahâbe arasında ilk dönemde meydana gelen olaylar ve ayrılıklar konusunda tanıklık etmedikleri için durumlarını bilmediklerini ve bu sebeple herhangi bir yargıda bulunmayarak, onları Allah'a havale ettiklerini belirten Mürcie akımına karşı çıkmıştır. Sâlim b. Zekvân, o dönemde izlenen politikaları ve Müslümanların bu kişilerden teberri ederek uzaklaşmalarını gözlemlediklerini, dolayısıyla kimin haklı kimin haksız olduğunu bildiklerini ifade etmektedir. Zekvân, *es-Sîre*, 37.

⁵⁹ el-Bakara 2/141.

*daha önce yaşamış olanlarla (sahâbeyle) ilgi ancak hüsnü niyet beslemelidir. Onlar (sahâbe), ümmetin önde gelenleri ve fazilet sahibi kimselerdir; durumlarını Allah'a havale ederiz."*⁶⁰

Son dönemde, sahâbeye yönelik İbâziyye'ye yöneltilen eleştirilerin gerçeği yansıtmadığını savunan bazı çağdaş İbâzî âlimleri bulunmaktadır. Hatta bu eleştirilere karşı öne sürülen argümanlar incelendiğinde, İbâzîlerin sahâbeye yaklaşımının Ehl-i Sünnet'e oldukça yakın olduğu izlenimi dahi oluşmaktadır.⁶¹ Ancak yukarıda ifade edildiği gibi İbâzîlerin sahâbeye bakışı velâ ve berâ ilkesi çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla İbâzîlerin sahâbeye yönelik genel tutumu Ehl-i Sünnet'in genel kabulünden farklıdır.

2.2. İbâzîlere Göre Sahâbenin Adaleti

İslam dünyasında sahâbenin adaleti konusu, ümmetin çoğunluğu tarafından tartışılmaz bir ilke olarak kabul edilmektedir. Ümmetin kahir ekseriyeti, sahâbenin tamamını hem adalet sahibi hem de ümmetin en faziletli kimseleri olarak kabul ettiğinden sahâbe adaletinin tartışılmasını doğru bulmazlar. Bununla birlikte, bu hususta farklı yaklaşımlar da mevcuttur.⁶² Ehl-i Sünnet'e göre sahâbenin tamamı istisnasız adil kabul edilmektedir.⁶³ İbâzîler sahâbe adaletini iki döneme ayırarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre fitne öncesi dönemde hakkı ihlal etmeyen (fıskı ortaya çıkmayan) bütün sahâbe adildir. Ancak fitne sonrası dönemde adaletleri bilinenler dışındaki sahâbîler, diğer insanlar gibi değerlendirilmiş ve adil olup olmadıkları araştırılmaya/tezkiyeye muhtaç görülmüştür.⁶⁴ Fitne sonrası sahâbe durumunun diğer insanların durumu gibi ele alınması sahâbe arasında yaşanan siyasi olaylara dayandırılmaktadır.⁶⁵

İbâzîler, sahâbe arasında vuku bulan hadiselerde hatalı kabul ettikleri bazı sahâbîleri tenkit etmekle birlikte bu sahâbîlerden gelen rivayetleri nakletmekten bütünüyle kaçınmamışlardır.⁶⁶ Örneğin Rebî' b. Habîb, *el-Müsned'* adlı eserinde Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlip, Mervân b. Hakem ve Muaviye

⁶⁰ Bk., Halfân b. Cemil Seyâbî, *Fusûlü'l-usûl*, thk. Selim b. Sâlim b. Said Âlu Sanî (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi ve's-Sekâfe, 1436/2015), (mukaddime) 52; hatta son dönemde, İbâzîlerin bazı sahâbeye yönelik olumsuz bir tutum içerisinde olmadıklarını ifade eden görüşler de ortaya konmuştur. Nitekim çağdaş İbâzî âlimlerinden Ali Yahya Muammer, bu konudaki olumsuz değerlendirmelerin gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Bk. Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne fireki'l-İslâmiyye* (Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, ts.), 247-257.

⁶¹ İbâzîlerin sahâbe ile ilgili yaklaşımları hakkında geniş bilgi için bk. Muammer, *el-İbâziyye beyne fireki'l-İslâmiyye*, 247-257.

⁶² Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed el-Amidî, *el-İhkâm fi-usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrazak Afîfî (Riyad: Dâru's-Sami'î, 2003), 2/110-111; Bu görüşlerden ilkinde göre bütün sahâbîler adil kimselerdir. Bu görüş sahipleri arasında birtakım farklar olmakla birlikte çoğunluğu teşkil eden cumhurun (Mu'tezile ve Ehl-i sünnet'in) görüşüdür. İkincisine göre adalet hususunda sahâbîlerin durumu diğer insanların durumu gibidir. Yani sahâbe de diğer insanlar gibi araştırılmaya/tezkiyeye muhtaçtır. Üçüncüsüne göre fitne öncesi döneme kadar sahabiler adil kabul edilir. Fitne sonrası ise adil olup olmadığı araştırılır. Bk., Sâlimî, *Tal'atü's-şems şerhu şemsi'l-usûl*, 2/64; Seyâbî, *Fusûlü'l-usûl*, 405-406.

⁶³ Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr alâ usûli'l-Pezdevî* İstanbul: Şirket-i Sahâfiye-i Osmaniye, ts.), 2/384; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 1/6.

⁶⁴ Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf fi usûli'l-fikhi ve'l-ihtilâf*, 1/147-149; Sâlimî, *Tal'atü's-şems şerhu şemsi'l-usûl*, 2/66-67; Seyâbî, *Fusûlü'l-usûl*, 406; ayrıca bk. Hârisî, *el-'Ukûdu'l-Feddiyye fi usûli'l-İbâdiyye*, 95-96; Râşidî, *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fikhuhu*, 162.

⁶⁵ Bk. Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf fi usûli'l-fikhi ve'l-ihtilâf*, 1/149.

⁶⁶ Bk. Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî, *el-Câmi'u's-sâlih müsnedu'l-İmam Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî*; Tivâcenî, *Eşi'atün min fikhi'l-İslâmî el-fikh ve't-teşrî' medhalen ve tarihen*, 98.

b. Ebî Sufyan'dan gelen rivayetlere yer vermiştir.⁶⁷ Bununla birlikte İbâzîlerin fitne sonrası süreçte kendilerinden teberri ettikleri sahâbîlerden hadis rivayet etmedikleri ve görüşleriyle istidlalde bulunmadıkları yönünde bazı iddialar da mevcuttur.⁶⁸

İbâzîler tahkim kararını hatalı bulmaları sebebiyle Hz. Ali'den teberri ettiklerini (uzak olduklarını) ifade etmekle birlikte onun sahip olduğu meziyetleri kabul etmekte ve fikhî görüşleriyle istidlalde bulunmaktan kaçınmamaktadırlar. İbâzîler, Cemel Savaşı'na katılmış olmasına rağmen daha sonra pişman olup tövbesi nedeniyle Hz. Aişe'den teberri yoluna gitmemektedirler. Bunun en büyük delillerinden biri de İbâzî hadis kaynağına bakıldığında Hz. Aişe'den onlarca rivayete yer vermeleridir. Ayrıca mezhebin fıkıhındaki İbâzîlere has bazı fûru meselelerinde Hz. Aişe'den deliller getirerek fikirlerini tahkim etmek istemişlerdir. Örneğin mest üzerine mesh yapılamayacağı⁶⁹ gibi İbâzîlere has fıkhi görüşler örnek olarak gösterilebilir. İbâzîler yalnızca Hz. Ali ve Hz. Aişe'nin görüşleriyle değil uygulamaları nedeniyle hatalı gördükleri diğer sahâbenin fitneyle ilgisi bulunmayan görüşleriyle de istidlalde bulunmuşlardır.⁷⁰ Bu yaklaşım, fitneye karışmış sahâbîlerin rivayet ve görüşlerine İbâzî kaynaklarında yer verilmesine engel teşkil etmemiştir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi İbâzîler uygulamalarını eleştirdikleri sahâbîlerin fitneyle ilgili olmayan görüşleriyle istidlalde bulunmuşlardır.⁷¹

2.3. İbâzîlere göre Sahâbî Kavlinin Hücciyeti

İbâzîler tarafından mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Câbir b. Zeyd, fetva verirken öncelikle Kur'ân'a ardından sünnete, icmâya ve sahâbî kavline başvurmakta; bunların ardında kendi içtihamını devreye sokmaktadır. Nitekim kendisine yöneltilen bir soru üzerine bu yöntemi benimsediğini ifade etmektedir:

*"Bu hususta İbn Abbas'ın görüşü bulunmasaydı farklı bir kanaat belirtmek isterdim. Ancak bizden öncekilerin görüşleri bizim görüşümüzden daha değerlidir. Sonradan gelenler, kendilerinden önceki neslin bu konuda daha fazla hak sahibi olduğunu bilmelidir. Zira onlar Hz. Peygamber'i bizzat görerek ondan öğrenmişlerdir. Dolayısıyla bize düşen, onların izini takip etmek ve görüşlerine tabi olmaktır."*⁷²

O bu sözleriyle sahâbî görüşüne verdiği önemi açıkça dile getirmektedir. Câbir b. Zeyd'in sahâbî görüşüne yaklaşımını ortaya koyması bakımından şu örnek de önemlidir: Hasta bir kocanın boşanmış olduğu eşi, mehir ve miras hakkında İbn Abbas'a başvurduğunda İbn Abbas mehrini ve miras hakkını elde edebilmesi için kadına kocasının durumunda değişiklik oluncaya kadar beklemesini söylemiştir. İbn Abbas'ın görüşü, kadın kocası ölmeden başka birisi ile evlenirse kadının mehir ve miras hakkından mahrum olacağı yönündedir. Câbir b. Zeyd, bu konuda İbn Abbas'ın görüşü olmasaydı *"Kadın mağdur olarsa evlense de yine de miras ve mehir hakkına sahiptir görüşünü tercih ederdim."*⁷³ demiştir. O bu sözleriyle hem sahâbî olan hocası İbn Abbâs'ın görüşüne verdiği önemi hem de gerektiğinde kendi görüşünü ortaya koyacağını vurgulamaktadır. Câbir b. Zeyd'in bu ifadelerinden hareketle onun, hocası olarak gördüğü İbn Abbâs gibi bir sahâbînin görüşünü kendi görüşüne tercih ettiğini söyleyebiliriz. Ancak

⁶⁷ Rebî' b. Habîb, *el-Câmi 'u's-sâhîh musnedu'l-İmam Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî* (Saltanatu Uman: Vezaretu'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'd-Diniyye, 1432), 12, 28, 29, 31, 32, 52, 55, 70, 116, 117, 144; Ayrıca bk., Bşr b. Gânim Ebû Gânim, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, thk. Mustafa Salih Bâcû (Saltanatu Uman, Maskat: Vizâretu't-Turâsi ve's-Sekâfe, 1428/2007), 1/213, 249, 345; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Behlevî el-Umanî İbn Bereke, *Kitabü'l-Câmi*, thk. İsa Yahya Bârûnî (Saltanatu Uman, 1428/2007), 1/393; Ahmet Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2021), 55-56; Ahmet Özdemir, "İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 36 (Aralık 2019).

⁶⁸ Bk. Komisyon, *Mietu kitabi İbâziyye*, 1/178.

⁶⁹ Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî, *el-Câmi 'u's-sâhîh müsnedu'l-İmam Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî*, 32.

⁷⁰ Râşidî, *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fıkhuu*, 161-162.

⁷¹ Râşidî, *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fıkhuu*, 161-162.

⁷² Zeyd, *Resâilu Câbir b. Zeyd*, 119.

⁷³ Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâziyye*, 92.

onun bu yaklaşımı diğer bütün sahâbe için de gösterdiğini söylemek ya da bunu, İbâzîlerin sahâbî görüşüne dair genel bir yaklaşımı olarak değerlendirmek zordur.⁷⁴

Mezhebin ikinci imamı konumunda olan Ebû Ubeyde'den konuyla ilgili şöyle dediği nakledilmektedir: “*Sahâbeden bir imamı olmayan kimse dinde derin bilgi sahibi olamaz. Allah, bize Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Selam ve Abdullah b. Mes'ûd gibi ilimde derin bilgisi olan sahâbîlerle lütufta bulunmuştur. Bizler onların izinden yürür, kendilerine itimat eder ve metotlarını takip ederiz.*”⁷⁵ Ayrıca Ebû 'Ubeyde'ye sahâbî görüşüne yaklaşımı sorulduğunda “*İsabetli bulursam amel ederim aksi takdirde amel etmem.*” dediği de aktarılmaktadır.⁷⁶ Onun bu sözlerinden sahâbî görüşünün kendisini bağlamadığını dolayısıyla değerlendirmeye tabi tutulacağını söylemek mümkündür.

İbâzîlerin ilk dönem eserlerinde sahâbe ve tâbiîn görüşlerine olan itimat, bariz bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Kaynaklarda bir meselenin çözümüne dair Hz. Peygamber'den bize bir şey gelmediğinde meselenin çözümüyle ilgili öncelikle sahâbeden aktarılan ve tâbiîn ulemasının ittifak ettiği ile fetva verilmesi ve amel edilmesi gerektiği yer almaktadır. Sahâbe arasında da bir meselede ittifak olmadığında görüşleri arasından hakka ve iyiye hizmet eden en iyi görüşün tercih edilmesi; şâyet bir meselede ne Hz. Peygamber ne de sahâbîlerden bir şey nakledilmemiş ise ancak tâbiînin meselede ittifakı varsa onların takip edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁷

İbâzîlere göre sahâbî görüşüne muhalefet edilmemişse uyulur. Ancak sahâbeden muhalefet eden olmuşsa sahâbî kavline uyulması gerekmez. Sahâbeden hiç kimsenin muhalefet etmeyip üzerinde icmâ ettikleri hükümler, birkaç kişi tarafından aktarılsa ya da tek bir sahâbînin görüşüne kimse muhalefet etmemişse kabul edilmektedir. Tabiîn, sahâbe derecesinde olmadığından onun sahâbeye muhalefeti, onların kendi arasındaki muhalefeti gibi değerlendirilmemektedir. Sahâbenin insanlar üzerindeki şehadetleri Hz. Peygamber'in onlar üzerindeki şehadetleri gibi görüldüğünden hatalı olması beklenilemez. Sahâbe görüşünün dışına çıkanlar, Allah'ın “Sebilü'l-Mü'minin” olarak ifade ettiği mü'minlerin yolundan çıkmış olurlar. Müçtehitler, sahâbeyi taklit edebilir ve onlar hariç herkesin görüşüne itiraz edebilirler.⁷⁸ Burada “*Sahâbî görüşüne muhalefet edilmemişse hüccettir.*” sözünden sahâbe icmânının sukûtü dahi olsa hüccet olduğu anlaşılmakla birlikte sahâbî kavlinin hüccet olmadığı da anlaşılmaktadır.

Sahâbî kavlinin hüccet sayılıp sayılmayacağı meselesinde İbâzîler de dâhil olmak üzere farklı mezhep usûlcülerinin konuya yaklaşımı farklı olmuştur. Bu konudaki yaklaşımlar genel olarak üç grupta toplanabilir.

a. Bazı usûlcülere göre sahâbî görüşü ister kıyas yoluyla anlaşılabilen meselelerde olsun isterse kavranamayan konularda olsun her iki durumda da bağlayıcıdır, uyulması gerekir. Bu yaklaşıma göre sahâbî söz konusu görüşü doğrudan Hz. Peygamber'den duymuş olabilir, bu durumda zaten onun sözünün hüccet olmasında tereddüt yoktur. Şâyet sahâbî kendi görüşünü yine kendi re'iyine dayanarak ortaya koymuşsa bile yine de onun içtihadı başkalarınınkinden daha güçlü kabul edilir. Çünkü sahâbîler bizzat Hz. Peygamber'in vahiy ile beyan ettiği hükümlere ve o dönemdeki uygulamalara doğrudan tanıklık etmiş kimselerdir.

b. Bazı usûlcülere göre sahâbî görüşünün taklit edilmesi caiz değildir. Bu yaklaşıma göre sahâbîler, zaman zaman re'y ve içtihad ile hüküm verdiklerinden hata yapma imkânları bulunmaktadır. Zira

⁷⁴ Ölmez, *İbâzi Fıkhi Dört Mezheple Mukayese (İbâdât)*, 15.

⁷⁵ İbrahim b. Ali Bulurvâh, *Meosû'atu'l-asârü'l-fıkhiyye li'l-İmam Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî* (Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1438), 375.

⁷⁶ Râşidî, *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fıkhuu*, 33.

⁷⁷ İbnu's-Selam, *Bed'ü'l-İslâm ve şerâi'u'd-dîn*, 114; Ebû Bekr Ahmed b. Abdullah b. Musa Kindî, *el-Musannef*, thk. Mustafa Salih Bâcû (Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1437/2016), 1/373; Nâmî, *Dirâsât anî'l-İbâziyye*, 142-143.

⁷⁸ İbn Bereke, *Kitabü'l-Câmi'*, 1/22-23; Seleme b. Müslim b. İbrahim Ebû'l-Münzir el-'Avtebî, *ed-Diyâ'* (Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1436/2015), 1/506-507.

sahâbîler masum değildir. Dolayısıyla diğer müctehidler gibi onların da hata etmeleri mümkündür. Bu nedenle herhangi bir müctehidin ister sahâbî olsun ister başka bir âlim mutlak surette onu taklit etmesi doğru görülmemektedir.

c. Üçüncü bir yaklaşım ise konuyu kıyas ile kavranabilen ve kavranamayan meseleler bakımından ayırmaktadır. Buna göre kıyas yoluyla ulaşılmayan dolayısıyla rivayet temeli olan konularda sahâbî kavlinin bağlayıcılığı kabul edilir ve taklidi vacip sayılır. Zira sahâbî, yalan isnadından uzak kabul edildiği için bu tür meselelerde Hz. Peygamber'den bir nakle dayandığı kabul edilir. Buna karşılık kıyas ve ictehad ile elde edilen konularda sahâbî görüşünün bağlayıcı olmadığı, dolayısıyla bu tür görüşlerin taklidinin vacip sayılmayacağı ifade edilmiştir.⁷⁹

İbâzîler, sahâbî görüşünün hüccet olup olmadığı konusunda bu görüşün gerek sahâbîler gerekse sonraki nesiller için bağlayıcı olmadığını savunan bir tutum benimsemişlerdir. Onlara göre sahâbîler masum olmadıkları için hata yapma ihtimalleri bulunmaktadır. Dolayısıyla sahâbî görüşü ümmetin diğer müctehidlerinin görüşlerinden farklı bir konuma sahip değildir. Onlara göre müctehid sahâbînin görüşü ümmetin diğer müctehidlerinin görüşü gibidir. İbâzî usûlcüler, sahâbînin görüşüne kesin bir bağlayıcılık atfetmenin doğru olmadığını özellikle vurgularlar.⁸⁰ Nitekim Câbir b. Zeyd'in hocası İbn Abbas'ın görüşünü kendi görüşüne tercih etmesi İbâzîler tarafından İbn Abbas'ın görüşünü bağlayıcı bir hüccet olarak kabul etmesinden ziyade bir tercih meselesi olarak değerlendirilir. Bu durum sahâbî görüşünün mutlak anlamda bağlayıcı sayılmadığının bir göstergesi olarak ele alınır.⁸¹ Ayrıca Ebû 'Ubeyde'nin sahâbî görüşleriyle ilgili ifadeleri birlikte değerlendirildiğinde onun da sahâbî görüşüne bağlayıcılık atfetmediği sonucu çıkmaktadır.

İbâzîler sahâbî görüşünün başkaları üzerinde bağlayıcı olmadığını savunurken sahâbe arasındaki ihtilafı önemli bir delil olarak kullanmaktadırlar. Eğer sahâbî görüşü bağlayıcı olsaydı sahâbe arasında bu denli farklı görüşlerin ortaya çıkması mümkün olmazdı. Bazı usûlcüler ise sahâbî görüşünün başka bir sahâbî için bağlayıcı olmadığı hususunda icmâ bulunduğunu; buna karşılık sahâbe dışındaki nesiller açısından bağlayıcılığı konusunda ise farklı görüşler bulunduğunu belirtmişlerdir. İbâzîler sahâbî görüşünün başka bir sahâbî için bağlayıcı olmadığına dikkat çekerek aynı şekilde sahâbî görüşünün, sahâbî olmayan sanraki müctehidler için de bağlayıcı olamayacağı görüşündedirler.⁸²

Sonuç

Bu çalışmada, İbâzî mezhebinin sahâbî kavline yaklaşımı shâbenin adaleti hakkındaki tutumları ve bu husustaki tarihsel arka plan ele alınmıştır. İbâzî mezhebinin sahâbeye yönelik genel tutumunun Ehl-i Sünnet ve Şîa anlayışlarından ayrıldığı, bu ayrımın tarihî olaylar ve mezhebin temel ilkeleri çerçevesinde değerlendirme çabasına dayandığı görülmüştür.

İbâzîler, sahâbenin adaleti meselesini mutlak bir şekilde kabul eden Ehl-i Sünnet anlayışının aksine, tarihsel gelişmelere dayalı bir yaklaşımla ele almışlardır. Bu bağlamda, sahâbeyi fitne öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele almışlardır. Fitne öncesinde sahâbeyi genellikle adil kabul etmekle birlikte fitne sonrası dönemde her sahâbînin adaletinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Özellikle Cemel, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarında yaşanan olaylara bağlı olarak bazı sahâbîlerin yanlış tutumlar sergilediğini ve bu nedenle onların adaletlerinin sorgulanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre fitne öncesi fıskı ortaya çıkanlar dışında bütün sahâbe adildir. Fitne sonrası ise Hz. Peygamber'in açtığı yolda yürümeye devam edenler adildir. Buna binaen Hz. Peygamber sonrası sahâbe arasında meydana gelen olaylardan ötürü kendilerine göre doğru tarafta yer almayanlar sahâbe-

⁷⁹ Sâlimî, *Tal'atü's-şems şerhu şemsi'l-usûl*, 2/97-98.

⁸⁰ Seyâbî, *Fusûlü'l-usûl*, 523.

⁸¹ Komisyon, *Mu'cemu müstalahâtü'l-İbâzîyye*, 2/549.

⁸² Sâlimî, *Tal'atü's-şems şerhu şemsi'l-usûl*, 2/97-99.

den olsalar da ta'dile muhtaçtır. İbâzîler sahâbenin adaletiyle hadis usulünde kullanılan adalet kavramını kastetmezler. Çünkü İbâzîler, kendilerine göre sahâbe döneminde yaşanan olaylarda doğru tarafta yer almayan birçok sahâbeden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.

İbâzî mezhebi hakkında yaygın olan kanaatlerden biri de onların sahâbeyi tekfir ettikleri iddiasıdır. Çalışmada bu iddianın gerçeği yansıtmadığı, aksine İbâzîlerin küfür kavramına farklı bir anlam yükledikleri ortaya konulmuştur. İbâzîler, küfür kelimesini mutlak anlamda şirk küfrü (imanı ortadan kaldıran küfür) ve nimet küfrü (nankörlük anlamına gelen küfür) şeklinde iki kategoriye ayırmışlardır. Bu bağlamda sahâbenin bazı isimlerine yönelik kullanılan küfür ifadesinin onların İslam'dan çıktığı anlamına gelmediği, bilakis nimet küfrü bağlamında bir eleştiri olduğu vurgulanmıştır. Bu noktada İbâzîlerin Ehl-i Kibleyi genel anlamda dinden çıkarmadıkları ve onları iman çerçevesinde değerlendirmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İbâzîlerin sahâbeye karşı tutumunun anlaşılabilmesi için yaygın anlayışta kullanılan küfür gibi bazı kelimelerin manaları biliniyor olsa da farklı bir mezhep olan İbâzîler açısından ne tür bir anlam ifade edildiği göz ardı edilmemelidir.

Ayrıca İbâzîlerin sahâbeye yönelik tutumlarının temelinde, velâ ve berâ ilkeleri yer almaktadır. Velâ, bir kişiye sevgi ve bağlılık duymayı ifade ederken; berâ, ondan uzak durmayı ve hatalarını eleştirmeyi içermektedir. İbâzîler, sahâbeyi bu iki ilke doğrultusunda değerlendirmiş ve sahâbenin zahiri amellerini esas alarak onlara velâ veya berâ uygulamışlardır. Bununla birlikte sahâbîlerin nihai durumlarının Allah'a ait olduğu ve ölüm anında tövbe edenlerin affedilebileceği de mezhep âlimlerince belirtilmiştir.

Sahâbî kavlinin İslam hukuku içerisindeki yeri ve bağlayıcılığı öteden beri tartışmalı bir konu olmuştur. İbâzîler, sahâbî kavlini mutlak bağlayıcı bir delil olarak kabul etmemiş onun diğer müctehidlerin görüşlerinden farksız olduğunu savunmuşlardır. Bu tutumları, sahâbîlerin masum olmadıkları ve içtihatlarında hata yapabilecekleri inancına dayanmaktadır. İbâzîler, ilk iki imamı olan Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde'nin fetvalarında da sahâbî görüşünün kesin bağlayıcılığı olmadığı görüşündedirler. Sonuç olarak İbâzîlere göre sahâbî kavli bağlayıcı bir delil değildir. Sahâbe kavli ve sahâbenin adaleti konusunda var olan görüşlerin arka planında itikadî ve tarihi olaylara dayanan meselelerin olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abdulaziz el-Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr alâ usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Şirketi Sahâbiye-i Osmaniye, ts.
- Amidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed el-. *el-İhkâm fi-usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrazak Afîfî. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 2003.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423.
- Bekkây, Latife. *Harketu'l-Havâric neş'etuhâ ve tatavuruhâ ilâ nihayeti'l-'ahdi'l-Emeviyye*. Beyrut: Dâru't-Talî'a, 2001.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Ensâbu'l-eşrâf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1417.
- Berrâdî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. İbrahim. *el-Cevâhiru'l-muntekâ*. thk. Ahmed b. Suud Seyyâbî. Londin: Dâru'l-Hikme, 2014.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Usûlü Fıkhî'l-İbaziyye Me'alimun ve Mesadirun". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (2021), 55-92.
- Cabir b. Zeyd. *Resâilu Cabir b. Zeyd*. thk. Amr Halîfe Nâmî. Libya: Dâru'd-Da've, ts.
- Cîtalî, Ebû Tahir İsmail b. Musa. *Kavâ'idü'l-İslâm*. thk. Ahmed b. Salih. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1436/2015.
- Demircan, Adnan. *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Demircan, Adnan. *İslam Tarihi-1*. Ankara: Bilay Yayınları, 2020.
- Dercînî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Saîd. *Tabakâtü'l-meşâih bi'l-mağrib*. thk. İbrahim Tallây. b.y: y.y., 1394/1974.
- Ebû Bekr el-Kindî, Ahmed b. Abdullah b. Musa. *et-Tahsis fi'l-velâye ve'l-berâe*. thk. Hamud b. Abdullah b. Süleyman Râsidî. Saltanatu Uman-Maskat: Vizâretü't-Turâsi ve's-Sekâfe, ts.
- Ebû Ğânim, Bısr b. Ğânim. *el-Müdevvenetu'l-kübrâ*. thk. Mustafa Salih Bâcû. Saltanatu Uman, Maskat: Vizâretü't-Turâsi ve's-Sekâfe, 1428/2007.
- Ebü'l-Münzir el-'Avtebî, Seleme b. Müslim b. İbrahim. *ed-Diyâ'*. 23 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1436/2015.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Eğberî, İsmail b. Salih b. Ahmed. *el-Medhal ilâ fıkhi'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1434/2013.
- Eşîr, Davut. "Şâfi'î Fıkıh Usûlünün İbâdî Fıkıh Usûlüne Etkisi: Haffâf ve Melşûfî Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1321351>
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf. *Şerhu kitabi'n-nîl ve şifâ'u'l-'alîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Feth, 2. Basım, 1392.
- Göksün, Ahmed Faruk. "İbâdî Fıkıhının Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)". İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Habîb, Rebî' b. *el-Câmi'u's-sâlih musnedu'l-İmam Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî*. Saltanatu Uman: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1432.
- Hadremî. *Muhtasarü'l-hisâl*. b.y.: y.y., ts.
- Halîlî, Ahmed b. Hamed. *Makamu's-sahâbe*. Mevku' Basîre, 1436.
- Hârisî, Salim b. Hamd b. Süleyman. *el-'Ukûdu'l-Feddiyye fi usûli'l-İbâdiyye*. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi ve's-Sekâfe, 2. Basım, 1438/2018.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit. *el-Fakih ve'l-mütefakkih*. thk. Adil b. Yusuf el-'Azâzî. 2 Cilt. Riyad: Dâru İbn Hazm, 1417/1996.
- Heyet. *Mucemü'l-vasît*. Mısır: Mektebetü's-Şrûku'd-Devliyye, 4. Basım, 2004.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Behlevî el-Umanî. *Kitabü'l-Câmi'*. thk. İsa Yahya Bârûnî. 2 Cilt. Saltanatu Uman, 1428/2007.
- İbn Ebî Nebhân, Nasır b. Ca'id b. Hamîs el-Harûsî. *Cevâbu mesâili'n-Nesârâ*. thk. Harûsî. Maskat-Saltanatu Uman: Zâkiretu Uman, 1440/2019.
- İbn Ebî Nebhân, Nasır b. Ca'id b. Hamîs el-Harûsî. *Tenvîrü'l-'ukûl fi ilmi kavâidi'l-usûl*. thk. Fehd b. Amir b. Salim Sa'idî vd. Maskat-Saltanatu Uman, 1440/2019.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Ebû Hâmid Abdülhamîd b. Hibetillâh. *Şerhu Nehci'l-belâğâ*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 21 Cilt. Bayrut: Dâru'l-Cîl, 2. Basım, "1416/1996.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1433.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe. *el-İmâme ve's-siyâse*. thk. Ali Şeyrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ', 1410.

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisanü'l-Arap*. thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1119.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtu'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421.
- İbnu's-Selam, Levvâb b. Selam b. Amr el-Levâtî. *Bed'u'l-İslâm ve şerâi'u'd-dîn*. thk. Salim b. Yakup. Beyrut: Dâru İkra, 1406.
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhuddîn. *Mukaddimetu İbni's-Salâh*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbrahim b. Ali Bulurvâh". *Mevsû'atu'l-asârü'l-fikhiyye li'l-İmam Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî*. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1438.
- Kağanarslan, Yusuf. "İbâziyye'nin Fıkıh Usûlü Anlayışı". Van: Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2024.
- Kur'ân Yolu Meâlî*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Kindî, Ebû Bekr Ahmed b. Abdullah b. Musa. *el-Musannef*. thk. Mustafa Salih Bâcû. 24 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1437/2016.
- Komisyon. *Mevsû'atü'l-fikhu'l-İbâziyye*. 7 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 1438/2017.
- Komisyon. *Mietu kitabi İbâziyye*. 3 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1434/2013.
- Komisyon. *Mu'cemu müstalahâtü'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 2. Basım, 1432/2011.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye beyne fireki'l-İslâmiyye*. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 3. Basım, ts.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye mezhebün İslâmiyyün mu'tedil*. Londin: Dâru'l-Hikme, ts.
- Muhakkik el-Halîlî, Said b. Halfân. *Ecvibetu'l-muhakkik el-Halîlî*. thk. Bedir b. Abdullah Rahbî vd. 7 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Cil el-Vâid, 1431/2010.
- Nâmî, Amr Halife. *Dirâsât anî'l-İbâziyye*. çev. Mihâil Hurî. thk. Muhammed Salih Nasır - Mustafa Salih Bâcû. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 2012.
- Nizvânî, Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa el-Kindî. *el-Cevheru'l-muktasar*. thk. Seyide İsmail Kâşif. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsî'l-Kaymî ve's-Sekâfe, 1403/1983.
- Ölmez, Sadi. *İbâzi Fıkhu Dört Mezheple Mukayese (İbâdât)*. ed. Orhan Ateş. Ankara: Astana Yayınları, 2022.
- Özdemir, Ahmet. *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*. İlahiyat Yayınları, 2021. <https://www.ilahiyatyayin.com/harici-ibadi-gelenekte-hadis-serhciligi/>
- Özdemir, Ahmet. "Hicri İkinci Asırdaki İlmî ve Fikrî Tartışmaların Rebî' B. Habîb'in (Ö.175/ 792) el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eserine Yansıması". *The Journal of Academic Social Science Studies* 2/Num-ber: 66 (01 Ocak 2018), 277-296. <https://doi.org/10.9761/JASSS7554>
- Özdemir, Ahmet. "İbâziyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Özdemir, Ahmet. "Rabî' b. Habîb'in (öl.175/791) İtikâdî Hadisleri Yorumlama Biçimi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 14/84 (2021), 347-363. <https://doi.org/10.29228/JASSS.50106>
- Râşidî, Mubarek b. Abdullah b. Hamîd. *el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî ve fıkhu*. Saltanatu Uman: y.y., 1412/1992.
- Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî. *el-Câmi'u's-sâhîh müsnedu'l-İmam Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî*. Saltanatu Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'd-Diniyye, 1432/2011.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Hümejd. *Tal'atü's-şems şerhu şemsi'l-usûl*. thk. Ömer Hasen Kayyâm. Saltanatu Uman: Mektebetü İmam es-Sâlimî, 2010.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Hümejd. *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh müsnedu'l-İmam Rebî' b. Habib*. Saltanatu Uman: Mektebetü Maskat, 1440/2019.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *el-İbâziyye medresetun İslâmiyyetun ba'idetun anî'l-Havâric*. Saltanatu Uman: y.y., 2018-2019.
- Seyâbî, Halfân b. Cemil. *Fusûlü'l-usûl*. thk. Selim b. Sâlim b. Said Âlu Sanî. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsî ve's-Sekâfe, 3. Basım, 1436/2015.
- Seyyâbî, Ahmed b. Suud. *el-Medhal ila'l-mezhebi'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1440/2019.
- Sveydân, Ahmet Cihat. "es Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve ehli's-Sünne Dirase Mukarene". *el-Camiatu'l-İslâmiyye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1436/2015.

- Şebîb b. 'Atiyye. *Sîretu Şebîb b. 'Atiyye el-Umânî (es-Siyer ve'l-cevâbât li 'ulema ve eimmeti Uman adlı eserin içinde)*. thk. Seyide İsmail Kâşif. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.
- Şemmâhî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said Abdulvahid. *Kitabü's-Siyer*. thk. Seyyâbî. 2 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1407/1987.
- Şemmâhî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said Abdulvahid. *Şerhu Muhtasari'l-'adl ve'l-insâf*. thk. Mahbûb b. Yakûb Berâşidî. b.y: y.y., 1438/2017.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-. *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1387/1967.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa b. Sevre. *el- Cami u's-Sahîh*. thk. İbrahim Atve Avad. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Babî, 2. Basım, 1372/1962.
- Tivâcenî, Mehnî b. Ömer. *Eşî'atün min fikhî'l-İslâmî el-fikh ve't-teşrî' madhelen ve tarihen*. b.y.: y.y., 1417/1996.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim. *ed-Delîl ve'l-burhân*. thk. Salim b. Hamd Hârisî. 3 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1417/1997.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim. *el-Adl ve'l-insâf fî usûli'l-fikhî ve'l-ihtilâf*. 3 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsî'l-Kavmî, 1404/1984.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim. *Kitabü't-tertîb fî's-sahîhi min hadisi'r-Resûl*. Maskat: Mektebetu Maskat, 4. Basım, 1440/2019.
- Zekvân, Sâlim b. *es-Sîre*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fikh*. thk. Abdulkadir Abdullah el-Anî. Kuveyt: Vezaretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'l-İslamiyye, 2. Basım, 1409/1988.